

Sonsöz Yerine

*[Doğu Türkistan istiklal hareketinde
Alihan Töre Sağuni'nin tarihi rolü ve yeri]*

Alihan Töre Sağuni Orta Asya adı altında bilinen Türkistan ülkesinde yaşamakta olan Müslüman Türk ve başka halkların asıl manevi değerlerini kendinde mücessemleştiren, parlak tarihi kişilik taşıyan bir insandır. Ailede Nakşilik ruhuyla yoğrulmuş özel terbiye alması ve bunun o zamandaki mustemleke ortamıyla ziddiyet oluşturmaması, eğitimi sırf şark geleneklerine göre Mekke, Medine ve Buhara medreselerinde görmesi, XX. yüzyıl başlarında dünya ve kendi ülkesinde tezahür eden tarihi olaylarla iç-içe yaşama tarzı onun tam anlamda olgun ictimai-siyasi erbab olarak yetişmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Alihan Töre, tâbir caizse, Orta Asya'da mevcudiyetini o veya bu şekilde sürdürerek gelen Müslüman uygarlığının en pozitif anlamdaki mümessili, Doğu insanı ve aydınıdır. Bundan dolayı o Cedidizm'e katılmadı, Bolşevizm'i kesinlikle reddetti. Çünkü, ona göre adı geçen akımların temelini batıcılık, yani milli değerleri çiğneyici Avrupa merkezîyetçiliği oluşturmaktaydı. Rus bolşevizmi Batı sosyal demokrasisinin en kötü taklidi olmakla beraber tüm insanlığın var oluşuna tehdit eden maceracı deneyden başka bir şey değildi. Alihan Töre açısından "Fazıla medeniyet" denen ve islamî değerlerle iç-içe olan Doğu kültürünün Batı'ya kıyasen eksikliği yok, belki üstünlükleri vardır. Bu konuda hiç bir kompleks'a kapılmamış insan olduğunu "Gün çıkışta doğmuş bir çocuğun vücudunda gün batıştaki insanların kabiliyetinin varlığı şüphesizdir"¹ sözleri doğrulamaktadır. Bu yeteneğin meyve vermesi için çağdaş eğitim – öğretim vasıtasıyla ona hareketlilik kazandırmak lazım. Mazlum Doğu Türkistan halkı misalinde işbu maksada erişmenin olmazsa olmaz şartı bağımsızlıktır.

Alihan Töre bu ilkelere tüm hayatı boyunca sadık kaldı ve böylece, her zaman Doğu kültürünü münasip şekilde temsil etti, onu koruyabildi ve gelecek nesillere güzel örnekler bıraktı. Bu tesbiti aşağıdaki olgular da doğrulamaktadır:

Kadim Türk beşiklerinden sayılan Balasagun kentinin arkeoloji buluntularının Petersburg'a götürülüşünü protesto etmesi; Buhara başta olmak üzere ilm merkezi niteliğindeki şehirlerdeki kadim elyazma kitapların Avrupalı antikacılar tarafından ülke dışına kaçırılmasını protesto etmesi; Doğu Türkistan'da cumhurreis iken ortodoks hristiyan ibadethanelerinin onarılmasına teşebbüs göstermesi; Özbekistan'da geçen yüzyılın atmışlı yıllarında tarihi abidelerin bozup yok edilmesini durdurmak amacıyla kampanya başlatması; ateist Sovyet okuluna alternatif olarak hücre sisteminde milli-dini eğitimi devamlı sürdürmesi; önemli ilmi-tarihi kaynakları Arap, Fars dillerinden Özbek Türkçesine çevirmesi; ardı ardına yapı-

¹ Alihan Töre. Uyğanaylı, uyğanış davri keldi, (Uygurca), Çöçek, 1945, s. 3.

lan müsaderelere rağmen nâdir kitapları içeren kişisel kütüphane oluşturup, onu koruyabilmesi v.s.

Onun yazışma mirası incelenirken şu husus da belli oldu ki, Alihan Töre'nin Batı medeniyetine tenkidi yaklaşımı kalıp önyargıların etkisi altında veya tepkisel tarzda oluşmamıştır, belki ona muazzam bir hoşgörülük ve objektiflik hastrır. Onun kendisi mensup olan kültürün savunucusu haline gelmesi insanseverlik ilkelerine dayanıyor ve, kanımızca, bu konuya açıklık getirmek için özel bir araştırma yapılabilir.

Konuyu araştırma esnasında vardığımız başka bir hulâsa şundan ibaret ki, Alihan Töre Saguni belli başlı ilim alanlarında geniş bilgi sahibi olmakla beraber aynı zamanda kâmil islâm âlimidir. Zaten bunu iki ciltli “Tarih-i Muhammediye” eserinin yüksek seviyesi, Orta Asya ve Doğu Türkistan’ı kapsayan büyük mıntı-kada sürüp gelmekte olan dini nüfuzu da doğruluyor. Fikrimizce metodolojik açıdan tamamiyle dini kesim vekili olarak itiraf edilen tarihi bir şahsın ulema kimliğini tetkik etmeden geçmek doğru değildir. Sovyet historiografisi o zamanki şartlarda içtimai ilimler uslubiyatında hâkim olan sınıfsal yaklaşımdan dolayı bu konuyu objektif olarak inceleyemezdi. Batılı araştırmacılar da çoğu hallerde sunni Müslüman ruhani kesimini tanımlamada hıristiyanlığın incelenmesinde kabul gören kriterleri kullandıkları için stereotip yanlışlıklara yer vermişler. Aslında, ulema katmanının tarifinde, Batılı ve Sovyet tarihşinaslığında müşterek hatalara varılmıştır ki, onlar laisizm ve ateizm’i birbirinden ayırd edememezlikten kaynaklanmaktadır. Böyle bir durum Doğu halklarından yetişmiş büyük zatların tarihi rolünü objektif yorumlanmasına uzun süre zarfında engel oluştura gelmiştir. Alihan Töre Saguni adının mevzuumuzla ilgili araştırma ve neşirlerde çok az kaydedilmesinin nedeni de işte bundandır. Bizim noktai nazar’a göre sunni Müslüman ülemasının hıristiyan ruhban kesiminden farklı eden bir takım özellikler mevcuttur ki, buna zamanında bazı dünyaca ünlü şarkiyatçılar dikkati çekmişler. Tanınmış Rus türkolog Wilhelm Radloff’un fıkırince “Hükümet tarafından kurulmuş olan memurlar idaresi (yani Çin idaresi - açıklama müellifin) yanında birde, bu gibi şartlar altında bir milli idare, bir çok kollara ayrılmış islâmî bir sınıflar silsilesi meydana gelmiştir; bunlar halkın dini şuuruna dayanır ve vazifesi de milli prensipleri korumak ve cıvardakilerin zararlı tesirlerini uzaklaştırmaktır. Bu sınıfın merkez noktası ve başı Kulca’da bulunmaktadır.”² İşbu tesbit Türkistan ulemasının sosyal statüsünün en önemli yönünü kesin olarak belirtmektedir. Alihan Töre bu açıdan bakıldığında kendi güçlü iradesi ve halkın dini ideallerine dayanarak milli menfaatleri savunma yolunda mücadele veren öyle bir islâm alimidir. Ve kaydettiğimiz anlamda elit Müslüman liderler grubuna mensuptu.

Konunun başka, belki de tartışılabilir tarafı - onun geleneksel anlamdaki profesyonel din adamı olmayışıdır. Çünkü, o ömrünün sonuna kadar kah çiftçilik,

² W. Radlof. Sibirya’dan (seçmeler), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 409.

ama genelde tabiplik yoluyla maddi hayatını sürdürdü. Onun tıbbi mahareti ve şöhreti hattâ dini nüfuzundan hiç de az değildi ki, şark tıbbi yasaklanmış zamanlarda bile ahalinin tepkisinden korkan Sovyet makamları onun doktorluk faaliyetini durduramamıştı. Yoksa onun siyasi faaliyetini durdurmayı başarmışlardı.

Alihan Töre Saguni'nin dindarlık kimliği ele alınırken, onun Nakşibendilik ruhunda yetişmiş olduğunu gözardı edilmemelidir. Bilindiği gibi bu tarikatın mâhiyetinde "... Allah'tan başka hiçbir hedef ve gaye edinmemek, iç ve dış dünyasını her türlü kusurlardan arındırmak" v.s. kuralların yanı sıra "yüce gayeler peşinde koşmak" gibi günlük dünyevi işleri aksatmamak prensipleri yatmaktadır."³ Buna göre Alihan Töre kişiliğinin mühim çizgisi onun sosyal cereyanlarda aktif katılmadan yana ve de bu suuru pratiğe dökabilen din alimi olmasıdır denebilir.

1944-49 yy. da verilen Doğu Türkistan istiklal mücadelesine ait tarihi belgelere dayanarak şunu itiraf etmeliyiz ki, o inkılab'ın başarısında mevzui bahis şahsın organizatörlük rolü büyük olmuştur. O kitlevi hareketlerde organize olma kabiliyetinin halledici önemini çok erken kavramıştı. Bu gerçeği o, Buhara talebelerinin önde gelen lideri olarak, ve de 1916. yılda patlak veren Çarlığa karşı halk ayaklanmasında katılarak anlamış ve bu hususta Hokand Muhtariyeti'nin 1917 de, Doğu Türkistan Türk İslam Cumhuriyetinin 1933 te yenilgilerini tahlil ederek önemli hulâsalarla varmıştı. Şunun içindir ki, o, bağımsızlık mücadelesinin başta gelen hedefi olarak teşkillenme'yi belirledi ve bir gurup yandaşlarıyla beraber (bunlar mahalli halk'ın türlü kesimlerine mensuptular) "Azatlık Teşkilâtı"nı kurdu. Bunun başkanı olarak aktif faaliyet yürütmeye başladı ve kısa vakit zarfında onun büyük bir coğrafyada nüfuslu teşkilat'a dönüşmesini sağladı. Milli ve ekonomik zulümden çok ezilerek hâkim idareye nefreti dolup-taşan Müslüman halk kitlesi işbu teşkilat saflarını oluşturmada bitmez-tükenmez menba oldu. Amacı milli üstiklal'i elde etmekten ibaret olan "Azatlık Teşkilatı" üç basamaktan oluşan siyasi programa göre faaliyet sürdürdü:

1. etapta halk içinde yerel örf-âdetler icab eden herhangi bir toplantılarda ve cami minber (kürsü) imkanını geniş çapta kullanarak sistemli tarzda istiklal propagandası yürütmek ve kitleleri harekete getirmek; 2. basamakta gizli şekilde hazırlık yaptıktan sonra İli bölgesinde silahlı ayaklanmaya geçerek Çin iktidarını yıkmak; 3. safhada ise tüm Doğu Türkistan istiklalcı teşkilatlarıyla cephe kurarak Gomindan⁴ hükümetini bertaraf etmek ve bağımsız demokratik Doğu Türkistan devletini oturtmak. "Azatlık Teşkilatı"nın âmmevi-siyasi çalışmaları sonucu kısa bir süre içinde milli kurtuluş çabaları teşkili hâl'a geldi ve kudretli faktör'a dönüştü. Teşkilat içine Sovyet casuslarının sızması, birçok üyelerin hapis'a atılmaya başlamasından dolayı başta açık şekilde faaliyette bulunan teşkilat sonradan gizli rejim'e geçti. Kısacası, "Azatlık Teşkilatı" o dönem şartları itibarıyla en doğru olan mücadele stratejisini, yani silahlı, organize edilmiş ayaklanma'yı seçti ve

³ Ahmet Güner. Tarikatlar, Milliyet, 1986, İstanbul, s. 51.

⁴ Çin Milliyetçi Partisi, kurucusu Çin Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı Sun Yatsen'dir.

bunu gerçekleştirmede kararlılık gösterdi. Yapılan işlere sonuçlarına göre değer verilirse, o zaman Alihan Töre'nin ne kadar tecrübeli ve mâhir organizatör olduğu ortaya çıkar.

Kendi başına ayrı bir araştırma mevzuu niteliğindeki başka bir husus –Alihan Töre'nin askeri faaliyetidir. Onun komutanlık yeteneği 1944 yıl 7 Kasım Gulca silahlı ayaklanmasını gerçekleştiren, Hayranbağ kalesini ve askeri havaalanını ele geçirme operasyonlarında tezahür etti. Gülca düşmandan kurtuluncaya kadar 20 den fazla büyük, 300 den fazla küçük tipte çarpışmalar meydana geldi.⁵ Alihan Töre önce kendisinin önderlik ettiği birlikte komutan, sonra Doğu Türkistan Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı olarak bütün savaşlara rehberlik etti. O Sovyet askeri doktrinine zıt olarak “Asgari canlı kuvvet kaybı” prensibini uyguladı, düşman cephesini zayıf noktasından yarıp girerek, parçalayarak tek-tek bertaraf etme taktiğini savaş sahnesinde hayata geçirdi. İşbu savaş taktiğini ilk defa Almanlarca II. Dünya Harbı sırasında geniş kullanıldığı biliniyor. Bunun yanı sıra esas gücü toplayarak düşmana nihai darbeyi vurmak, kuşatarak yok etme, düşmanı teslim olmaya mecbur etme ve hile ile yok etme taktiklerinin hepsini komuta ettiği bütün savaşlarda başarı ile uyguladı. Bundan başka “nefiri âmme” yoluyla kısa vakit zarfında mobilizasyonu gerçekleştirme, cephe gerisinde lojistik desteği devamlı hazır bulundurma, askerlerin savaşma ruhunu yükseltme, dış ülkelerin silahlarından faydalanma, esir ve ganimetleri halletme, tâ Ürümci, Şiho, Manas, Aksu taraflara fedai müfrezeler göndererek düşmanın arka cephesindeki gücünü zayıflatmak gibi tedbir ve çareleri kullandı. O savaş sırasında tamamen DTİC hükümetinin kararları doğrultusunda hareket etti. Netice olarak bir düzenli ordu için gereken sistem ve kuralları tesis etti. Milli Subay kesiminin şekillenmesini başlattı. 3 Şubat 1945 tarihinde DTİC Bakanlar Kurulu'nun 19 sayılı toplantısında 12 bin kişilik bir milli ordu kurulması kararlaştırılarak Alihan Töre Mareşal ünvanı ile ordu başkomutanı olarak atandı. Bütün ordu müstakil 3 ordu olarak yeniden teşkil edildi.

Mareşal Alihan Töre DTİC'nin feshedimesine yol açan “11 maddeli antlaşma”ya kadar (kendisi sonuna dek buna karşıydı) üç vilayetin hepsinde ve Güney bölgesi savaşlarına başarı ile komuta etti. Bütün Çin'i sarsacak derecede zafer kazanarak, Doğu Türkistan genç milli ordusunun güç ve kudretini gösterdi.

Bazı harici kaynaklarda Alihan Töre'nin devlet yöneticisi ve politikacı vasfında iddia edilen fıkırlara kendi münasebetimizi bildirmeleden geçemiyoruz. Şöyle ki, İngiliz tarihçisi Endrew D.B. Forbes'e göre “... Alihan Töre 1945'te Doğu Türkistan yönetiminde devlet (yalnız ünvandan ibaret) Başkanı olmuştur.”⁶ Rus müellifleri onu askeri başarıları abartılı şekilde değerlendiren ve siyasi gidişat sonuçlarını doğru tahmin edemeyen liderlerden sayıyorlar.⁷ Ancak, şu bir olgu ki, 12

⁵ Doğu Türkistan sesi, 1993, no11, özel sayı, s.14.

⁶ Endrew D.B. Forbes. Doğu Türkistan'daki Hapr Beyleri. Doğu Türkistan'ın 1911-1949 arası siyasi tarihi, Çeviren Enver Can, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.327.

⁷ Bknz. Noveşşaya istoriya Kitaya. 1928-1949. Nauka, Moskova, 1984, İnstitut Vostoka).

Kasım 1944 tarihinde DTİC'nin ilanı, kısa süre zarfında olsa bile onun dünyada ikinci bağımsız Türk devleti olarak mevcudiyetini sürdürmesi Alihan Töre liderliğinde gerçekleşti. “Yalnız ünvandan ibaret Başkan” olmanın bu gibi tarihi misyonu yerine getirmek için yetersiz olduğu kendiliğinden bellidir. Alihan Töre harbi çarpışmaların sonunu beklemeden süratle çağdaş devlet sistemi gerektiren tüm müesseselerin kurulmasında inisiyatif gösteren devlet adamıdır. O, inkılabi hükümetin tayininde, bakanlıklar ve başka hükümet idarelerinin tesisinde milli devletçilik prensibine sadıklık pozisyonunda idi. Devlet adamı olarak o, meselâ dini konularda inanılmaz esneklik örneklerini gösterdi. Doğu Türkistan vatandaşlarına dini ayırım yapılmaksızın eşitlik tanınması, dini ve dünyevi mahkemeler selahiyatının ayrılığı, devlet bayrağının ay yıldızlı ak, dini bayrağın ay yıldızlı yeşil olarak kabul edilmesi bunu doğruluyor.

Olayları devamlı müşahade ederek yaşamak Alihan Töre'nin hayat tarzı olduğu için o, geleceğe yönelik somut tasavvur ve gerçeğe çok yakın tahminlere sahip idi diyebiliriz. O, ardı ardına kazanılan askeri zaferlerin vereceklerini serinkanlılıkla değerlendirmekle beraber onların önemini aşağılanmasına izin vermedi, rakibin ideolojik bozgunculuğunu önledi ve böyle ordu ile milletin moralinin yüksek olmasını sağladı. Bolşevik Rusya'sı ve milliyetçi Çin'in siyasi komplo ve oyunlarından yeterince ders almış uyanık bir siyasetçi olarak Türk birliği, Müslüman birliği gibi gayevi silahlardan istiklal düşmanlarına heybet gösterme siyasetinde caiz bir tarzda kullandı. Ve umumen, Alihan Töre'nin siyasi faaliyetini değerlendirirken, onun Gülca ayaklanması öncesi ve sonrasında Almanya'yla savaşmakta olan SSCB ve Japonya'yla savaşan Çin bu ikisi arasında meydana gelen dünyayı taksimleme kargaşalarından ustaca istifade edebildiğini kabullenmemek imkansızdır. O, ilk olarak yeniden doğmakta olan Çin tehlikesini sezmiş, bu gerçeği gâlip devletlerin gözardı etmemelerini çok erken söylemiştir. SSCB yönetimine bu konuda bildiriler yollayarak DTİC gibi ara büfer devletler zarureti mefhumunu savunmuştu. Buna göre DTİC'nin yanı sıra İç Moğulistan, Mancurya ve Tibet müstakil devletler statüsünde olmaları öngörülüyordu.

Alihan Töre, mezkur siyasetin önü açılmadığı takdirde genç Doğu Türkistan devleti Kızıl Rusya ve Çin'in birleşik siyasal-harbi güçleriyle denksiz mücadeleye girme zorunda kalacağını çok iyi bilirdi. Teslimiyetçiliği katiyyen reddeden Alihan Töre zaman kazanma amacıyla karşı tarafın baskılarına taviz vermeme devam etti. Ancak Almanya'nın mağlubiyetinden sonra Japonya'nın çabuk yenilgiye uğraması ve muntıkada siyasal güç faktörü olarak önemini yitirmesi, Batı'nın pasif, SSCB'nin bilakis, aktif pozisyonunun sonucu olarak Çin'de Maozedong liderliğinde komünistlerin iktidarı ele geçirmeleri ve en önemli olanı – Kremlin yönetiminin kendi devlet menfaatlerini geçici ideolojik hesaplaşmalara kurban edivermeleri 1946. yıl Haziran ortalarında onun faaliyetinin durdurulması ve çok geçmeden de DTİC'nin feshedilmesiyle son buldu.

Kısacası, 1944 yılında kurulan DTİC'nin takdirini o zamanki devletlerin karışık menfaatleri ve bileşik ilişkilerinin belirlediği realiteden bakıldığında bu genç

cumhuriyet iki büyük emperyalist devlet ortasında dış dünyadan izole edilmiş bir vaziyette onların siyasi iradeleri dairesine alınmış idi. Onun geleceği dışarıdan komünizmi sokma usulüyle değiştirildi. Ama şu da bir gerçek ki, 1944 yılında İli’de başlatılan milli kurtuluş hareketi ve adı geçen cumhuriyet Doğu Türkistan halklarının şuurlu mücadelesi sonucunda elde edilen hakiki kendi hakimiyetidir.

Bu devletin reisi Alihan Töre Saguni bütün hayatını Türkistan halklarının hürriyeti için mücadeleye adanmış XX. yüzyıl Türklüğünün kahraman liderlerinden dir. O, kendisinden önce ve sonraları gelen bir takım liderlerden komünist rakiplerin kastını ve hilesini sezerek doğru çareler almasıyla farklı idi. O, Doğu Türkistan’ı bağımsızlığa kavuşturma yoluyla bütün Türkistan halkına hürriyet kazandırma gayesini güden uzak görüşlü devlet adamıydı.”⁸ Onun hayatını bilmek, düşüncesini araştırmak, tarihi tecrübelerinden sonuçlar çıkarmak, gerçekleşmemiş büyük arzusuna varislik etmek hâla güncel olan Doğu Türkistan probleminin adaletli çözümünde ve genç bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin istiklaliyetlerini pekiştirmede büyük öneme maliktir.

Kutlukhan-Edikut Şakirov

İstanbul 15.05.2005

⁸ Doğu Türkistan Sesi Dergisi, 1992 Özel Sayı, 1.